

PAPER DETAILS

TITLE: ISMAIL HAKKI PASA'NIN VALILIGI DÖNEMİNDE YEMEN'DE HAMIDIYE ASKERÎ
TESKİLATININ KURULUSU

AUTHORS: Yasemin BARLAK

PAGES: 349-361

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1149989>

**İSMAİL HAKKI PAŞA'NIN VALİLİĞİ DÖNEMİNDE YEMEN'DE HAMİDİYE
ASKERİ TEŞKİLÂTININ KURULUŞU***

Dr. Öğr. Üye. Yasemin BARLAK*

ÖZ

Yemen, 1517 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin güney sınırlarını oluşturmaktaydı. İngiltere'nin Aden'e yerleşmesi ve Süveyş Kanalı'nın açılması Arap Yarımadası'nın güvenliği konusunda Yemen'i daha stratejik bir hale getirdi. Bölge, 1870 yılında gerçekleştirilen kapsamlı bir harekât neticesinde yeniden kontrol altına alındı. Osmanlı Devleti San'a'da Yedinci Orduyu kurdu. Ancak zaman zaman Zeydilerin gerçekleştirdiği iç isyanlar orduda önemli zayıflar verilmesine sebep oluyordu. Oysaki bu ordu dış tehditlere karşı da önemli bir görev üstleniyordu. 1879 yılında Yemen valisi olan İsmail Hakkı Paşa, San'a'da, Hamidiye Askerî Teşkilâtını kurdu. Sadece Yemen halkından oluşturulan bu askerlerin San'a'nın muhafazasını sağlamaları ve isyanları bastırmakta destek olarak kullanılmaları düşünülmekteydi. Zamanla bu askerler Osmanlı ordusunda da istihdam edilebilecekti. 1880 yılında kurulan ve Türkçe talim yaptırılan Hamidiye Askerî Teşkilâtına Yemenliler büyük ilgi gösterdiler. Yemenlilerin disiplinli eğitime tabi tutulmaları ve modern silahları kullanmayı öğrenmeleri, ayrıca askerlere düzenli maaş verilmesi, teşkilâta gösterilen ilgiyi artırmaktaydı. Teşkilâtın kuruluşundan kısa bir süre sonra vilayetten merkeze şikâyetler gitmeye başladı. Yerli askerlerin Yedinci Orduda görev yapan askerlerden fazla maaş almalarından rahatsızlık duyuldu. Ayrıca bu askerlerin devlete ihanet etme ve Zeydi imamının tarafına geçerek isyanlara katılma tehlikesinin bulunduğu belirtildi. 1882 tarihinde İsmail Hakkı Paşa görevden alındı. Yeni Yemen Valisi ve Yedinci Ordu Kumandanı İzzet Paşa döneminde teşkilâta son verildi.

Anahtar Kelimeler: Yemen, Hamidiye Askerî Teşkilâtı, Yedinci Ordu.

ABSTRACT

**THE ESTABLISHMENT OF HAMIDIYE MILITARY ORGANIZATION IN YEMEN
DURING THE GOVERNORSHIP OF ISMAIL HAKKI PASHA**

Yemen had been forming the southern borders of the Ottoman State since 1517. Britain's settlement in Aden and the opening of the Suez Canal made Yemen more strategic for the security of the Arabian Peninsula. The region was taken under control again as a result of a comprehensive operation carried out in 1870. The Ottoman State established the Seventh Army in San'a. However, from time to time, the internal riots carried out by the Zaydis caused important casualties in the army. However, this army also undertook an important task against external threats. Ismail Hakkı Pasha, who was the Governor of Yemen in 1879, established the Hamidiye Military Organization in San'a. These soldiers, formed only from the Yemeni people, were thought to provide San'a's protection and be used as a support to suppress the revolts. These soldiers could also be employed in the Ottoman army by the time of progress. The Yemeni people showed great interest to the Hamidiye Military Organization, which was established in 1880 and trained in Turkish. The discipline training of Yemeni people and learning to use modern weapons, as well as regular salaries for soldiers, increased the interest shown in the organization. Shortly after the establishment of the organization, complaints began to go from the province to the center. It was uncomfortable that the indigenous soldiers were paid more than the soldiers in the Seventh Army. It was also stated that these soldiers were in danger of betraying the state and joining the revolts by passing to the side of the Zeydi imam.

* Bu çalışma, yazarın 2013 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde tamamladığı "Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, ybarlak@sinop.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-9750-0623.

İsmail Hakkı Pasha was dismissed in 1882. The organization was terminated in the time of İzzet Pasha, who was the New Yemen Governor and the Seventh Army Commander.

Keywords: Yemen, Hamidiye Military Organization, Seventh Army.

Giriş

Osmanlı Devleti, İngilizlerin 1839'da Aden'i işgal etmesinin ardından Yemen'e verdiği önemi gittikçe artırdı. Süveyş Kanalı'nın açılması, durumu daha da önemli bir hale getirdi. Kızıldeniz sahillerinin yanı sıra Babülmendeb Boğazı ve civarının kontrolü konusu, Osmanlı Devleti'ni harekete geçmeye zorladı. Artık Osmanlı'nın, Kızıldeniz sahillerindeki yabancı yerleşimini kontrol altına alacak biçimde bölgedeki varlığını tekrar güçlendirmesi gerekiyordu. Durum Mekke ve Medine'nin güvenliği açısından da oldukça önemliydi (Kavas, 2001:111). İngiltere, Mekke ve Medine'yi güneyden Yemen, kuzeybatıdan Akabe ve kuzeydoğudan Kuveyt olmak üzere üç yönden kuşatmaya çalışıyordu. Bunlar aynı zamanda geleneksel hac yollarıydı. Yaşanan gelişmeler 1870 yılında Yemen'de Osmanlı idaresini pekiştirmek amacıyla buraya asker çıkarılmasında etkili oldu (Özyüksel, 2000:178-179). Osmanlı Devleti tarafından XVI. ve XVII. yüzyıllarda Portekiz'e karşı duyulan endişe, bu defa İngiltere ve Fransa'ya karşı duyulmaya başlanmıştı. Batılı devletlere karşı Kızıldeniz'in güvenliği konusu yeniden önemli bir problem halini aldı (Orhonlu, 1996: 120). İngiltere bir yandan Mısır'ı yavaş yavaş ele geçirirken, bir yandan da Mısır'daki egemenliğini Afrika'da artırmayı hedefliyordu. Amaç buraların kontrolünü de eline almaktı. Bu düşünce doğrultusunda dini-siyasi girişimlerde bulundu. Bu politika İngiltere'ye, Kızıldeniz boyunca, özellikle Afrika sahillerine (Kavas, 2001:120) ve Yemen'e bağlı stratejik mevkiideki adalara yerleşme konusunda önemli imkânlar doğurdu. İngiltere'nin daha önce Aden'e yerleşmiş olması da onlar için Osmanlıya karşı mücadelede önemli bir adımdı. Kızıldeniz boyunca gerçekleşen Fransa ve İngiltere arasındaki rekabete 1880 sonrasında İtalya ve Almanya da katılınca (Orhonlu, 1996: 141-162), Osmanlı Devleti aynı dönemlerde birçok ayrı güç ile mücadele etmek zorunda kaldı. Yemen'in İngiltere, Fransa ve diğer devletlerarasında bir rekabet sahası oluşturması sebebiyle bölgede yaşanan gelişmeler üzerine devlet bazı önlemler aldı (Akalin ve Şimşek, 2017: 5-42).

Kızıldeniz'in ve Hindistan'a uzanan denizyolunun güvenliği ve kontrolü açısından Yemen, Osmanlı Devleti'nin önem verdiği stratejik bölgeler arasında ilk sıraları aldı. Devletin, dünyanın güçlü devletleri arasındaki hassas konumunu muhafazası açısından, jeopolitik ve dini değere sahip olan Arap coğrafyasının parçalanma tehlikesine karşı, bu bölge oldukça önem taşımaktaydı. Yabancı güçlerin Arap Yarımadası'na sızma tehlikesi ve Hicaz bölgesinin güvenliği bakımından Yemen kilit noktalardandı. Osmanlı Devleti'nin okyanuslara en yakın sınırı olan Yemen, Uzakdoğu ile ilişkilerde ve bu istikamette yer alan sahillerde etkin olabilmek açısından da oldukça stratejik bir bölgeydi (Komatsu, 1992: 1-43).¹ Bu nedenle Yemen, 1872

¹II. Abdülhamid döneminde Japonya ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen diplomatik ilişkiler doğrultusunda Japonya'ya iade-i ziyaret amacı ile gönderilen Ertuğrul Firkateyni, Osmanlı Devleti'nin bu yöndeki politikaları konusunda bizlere önemli ipuçları vermektedir. 25 Şubat 1889 tarihli tezkerede firkateynin Hind, Çin ve Japon taraflarına gönderilmek üzere gönderileceği belirtilmekteydi. Ertuğrul Firkateyninin gönderiliş amacının yalnızca Japonya ile alakalı olmadığı anlaşılmaktadır. 14 Temmuz 1889'da İstanbul'dan hareket eden firkateyn Cidde, Aden, Bombay ve Kolombo'ya uğrayarak Singapur'a geldi. Buralarda yaşayan Müslümanlar firkateyni büyük bir coşkuyla karşıladılar. Yalnızca bu bölgelerden değil Malakka, Sumatra ve Cavalılar da dahil farklı bölgelerden binlerce Müslüman firkateyni görmeye gelmişti. Birlikte namazlar kılındı ve Halife- Padişah adına hutbeler okundu. Yol planında Saygon ve Honkong da bulunmaktaydı. Buralar Osmanlı Devleti'nin Panislamizm politikasını uygulayacağı müsait bölgeler olarak seçilmişti.

sonrasında siyasî, dinî ve askerî sahalarda, Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde gündeminde yer alan vilayetleri arasına girdi (Akalın ve Şimşek, 2017: 7-13).

1870-1872 yılları arasında gerçekleşen ve yaklaşık 28 ay devam eden kapsamlı bir askerî harekât sonrasında San'a merkezli olarak Yemen Vilayeti yeniden tesis edildi (Uçarol, 1989: 31). Bununla birlikte yine de Yemen'in tamamı Osmanlı yönetimine dâhil edilebilmiş değildi. Sa'de, Me'rib ve Lahic arazisi ile buralara sınır olan aşiret ve kabileler kontrol altına alınamamıştı (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 126). Güneyde İngiliz hâkimiyeti altında bulunan Aden'e yaklaşılamadığı gibi (Rüşdî, h. 1325: 47), İngiltere'nin bu konudaki baskısı neticesinde Nevahi-i Tis'a denilen ara bölge, şeyhlerce müstakil olarak yönetilmeye devam etti (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 123). Yaklaşık iki buçuk senelik Yemen harekâtında, bölgeye 22.000'den fazla asker geldiği belirtilmektedir. Uzun bir süreyi içerisine alan ve sonuç olarak başarılı geçen bu büyük harekât sırasında 4.000 kayıp verilmiştir. Bu kayıpların 1.800'ü hastalıklardan ve bölgede yaşanan strateji hatalarından kaynaklanmıştır (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 127).

Yemen vilayetinde yeni dönemde gerçekleştirilen en büyük icraatlardan biri Yemen'de Hicaz ordusu adı ile görev yapmakta olan ordunun, vilayetin kontrol altında tutulması konusundaki ciddiyetin fark edilmesiyle yeniden yapılandırılması oldu. Üçüncü ve Beşinci Ordulara mensup olan ve Yemen, Mekke ve Medine'de bulunan askerlerden, kısa bir süre içinde Yedinci Ordu kuruldu (BOA A.MKT.MHM 451/8, 28 M 1290/28.03. 1873). Bu ordu Aden'de mevcut olan İngilizlere karşı bir güvenlik kalkını konumundaydı. Deniz üzerinden gelecek tehlikeler için de hazır tutulmaktaydı. Yabancı gemiler kömür deposu olarak kullanmak istedikleri stratejik önem taşıyan adalara asker çıkarmaya hazırdı. Kızıldeniz sahillerinin tehdit altında olduğu bir dönemde bölgede askere çok ihtiyaç vardı. Ancak Yedinci Ordu Osmanlı Devleti tarafından daha çok iç isyanlara karşı kullanılmak zorunda kalındı. Zira Yemen'in özellikle Zeydi halkları, imamlarının liderliğinde büyük isyanlar çıkardılar. Bu isyanlarla mücadelede çok sayıda Osmanlı askeri görev yaptı.

1879 yılı Aralık ayında Yemen valiliği ve kumandanlığına getirilen Yedinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik İsmail Hakkı Paşa (BOA İ.DH 796/64557-10, 29 Z 1296/14.12.1879). Yemen'de bir ilki gerçekleştirdi ve Yemen Hamidiye Askerî Teşkilâtı adıyla mahalli taburlar oluşturdu (BOA Y.A.HUS 167/74, 20 M 1298/23.12.1880; Yemen Vilayeti Salmamesi, h. 1313/1895-1896: 323). Bu şekilde iki amaç gerçekleştirilmiş olacaktı. Birincisi büyük çoğunlukla Anadolu'dan gönderilen binlerce askerin Süveyş Kanalı'ndan geçerek Yemen'e ulaştırılmasına kadar geçen sürede maddi ve manevi kayıplara uğranmasının engellenmesi -ki böylece Yemen'in Yemenliler aracılığı ile muhafazası sağlanacaktı- ikincisi ise maaşlı askerler aracılığı ile birlikte Yemenlilerin devlete ısındırılmaları. Yazıktır ki yerli asker konusuyla ilgili girişimden beklenen netice elde edilemedi. Zira çıkan spekülasyonlar sonucu, iki yıl içerisinde Yemen'de yerli asker uygulamasından vazgeçildi (BOA Y.PRK.UM 59/104, 15 C 1320/19.09.1902).

1. İsmail Hakkı Paşa'nın Yönetime Gelişi (1879-1881)

Yemen'in Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilen büyük bir harekâtın ardından tekrar kontrol altına alınarak 1872 yılında San'a merkezli dört sancaktan oluşan bir vilayete dönüştürülmesinin ardından ilk vali olan Ahmed Muhtar Paşa, Yemen'de idari düzenlemeler yaparak bayındırlık hizmetleri gerçekleştirdi (Ahmed Râşid, h. 1291: II, 140-142). Yemen Valisi ve Yedinci Ordu Kumandanlığına 1873 yılında Ahmed Eyüp Paşa getirildi (BOA İ.DH 667/46438, 29 Ra 1290/27.05.1873). Yemen Hamidiye Askerî Teşkilâtının kurucusu Ferik İsmail Hakkı Paşa'nın Yedinci Ordu Erkânı Harbiye Riyaseti göreviyle Yemen'e gelişi de onunla aynı zamanda gerçekleşti (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 127). Dolayısıyla İsmail Hakkı Paşa, 1873 yılından

itibaren Yemen valisi olarak atandığı 1879 tarihine kadar (BOA İ.DH 796/64557-10, 29 Z 1296/14.12.1879) Yemen’de çıkan isyanları bastırmak konusunda önemli görevler aldı ve bu vesileyle yerli halkı yakından tanıma imkânı buldu. Kendisinin yerli asker teşkili konusunda oluşan fikrinin de bu süre içerisinde şekillendiği anlaşılmaktadır.

Her ne kadar Yemen’de büyük bir askerî harekât gerçekleştirilmiş ve idari düzenlemeler yapılmış olsa da burada devletin otoritesini kurabilmek kolay değildi. Özellikle ulaşılması zor bölgelerde bağımsız yaşayan kabilelerin otoriteye itaatlerini sağlamak çok zordu. Nitekim San’a’nın doğusundaki Havlan ve Benî Behlül kabileleri kısa bir süre içinde ayaklandılar. Üzerlerine gönderilen Osmanlı askeri, düzenledikleri harekât neticesinde yaklaşık 2.000 kişiden oluşan isyancıları sindirmeyi başardı (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 129-130). Bu dönemdeki en büyük tehlike Zeydîlerin İmamı Muhsin Şeharî’nin isyan etme tehlikesiydi. Haşid ve Erhab kabileleri ayartılmaya her zaman için müsaitti. İmam tarafından çıkarılacak bir isyanın San’a’ya sıçraması ise çok uzun sürmezdi. Bu endişe ile Amran kasabası yakınlarında isyancılarla muharebeye girildi. Ne var ki sonrasında yaşanan ani baskın, askere ait pek çok mühimmatın isyancıların eline geçmesine sebep oldu (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 131).

Kabilelerin isyanları sırasında bu tür vakaların gerçekleşmesi kaçınılmazdı. Zira Yemenli kabileler yüzyıllardır birbirinden bağımsız, coğrafi şartları zor bölgelerde yaşamakta, yaşadıkları bölgeyi çok iyi tanımakta ve kabilelerin bütün fertleri aynı zamanda birer savaşçı rolü üstlenmekteydi. Yemenliler itaati sevmiyorlardı. Onları yerleşik hayatın düzenine alıştırmak, eğitmek ve değiştirmek bir hayli güçtü. Meşâyih denilen kabile şeyhlerine bağılıydılar, kıt kanaat yaşamaktan rahatsız olmuyorlar, gerekirse ölmekten korkmuyorlardı. (Yemen Vilayeti Salnamesi, h. 1299/1881-1882: 78-80; Ehiloğlu, t.y.: 133-134.) Bu şartlar altında Osmanlı askerinin durumu oldukça zordu. İklimine ve coğrafyasına yabancı oldukları, Anadolu’dan kilometrelerce uzak bu toprakların kendi halklarının karşısında tetikte durmaları gerekiyordu. Bunun için çok iyi bir eğitime, ulaşım ve sağlık hizmetlerine, ayrıca iyi bir haberleşme sistemi ile askeri mühimmata sahip olmaları gerekmektedir ki bu pek de mümkün değildi (Ochsenwald, 1998: 157). Ulaşım problemi askerin yaşadığı sıkıntıların başında geliyordu. Vilayet sınırları içerisinde daha isyancılarla çatışmaya girmeden önce, yolların bozukluğundan ve iklimin zorluğundan kaynaklanan problemler askeri yıldırırmaktaydı (Ehiloğlu, t.y.: 51-52). Nitekim Yemen’e gönderilen askerin problemleri memleketlerinden çıkışta başlamaktaydı. Anadolu’dan deniz yoluyla ve genellikle yabancı vapurlarla gönderilen askerler, Port-Said’de resmî prosedür tamamlanarak kanal parası verinceye kadar bekletiliyor, bu bekleyiş bazen beş, on, on beş gün veya daha fazla sürebiliyordu (Tanrikut, 1965: 13). Bu süre içerisinde hastalıklar başlıyor ve henüz yolun başında ölümler gerçekleşiyordu. Konu ile ilgili yapılan yazışmalardan sadece birinde, Süveyş’te kanal parası için bekleyen üç vapurda toplam 4.500 kadar asker bulunduğu ve bu askerlerin vapurun içerisinde bekletildikleri, yiyecek eksikliği ve içerisinde bulunan şartların bozukluğu sebebiyle ölüm olaylarının baş gösterdiği belirtilmekteydi (BOA BEO 2746/205892, 23 Za 1323/19.01.1906; BOA Y.PRK.MK 9/55, 20 Ş 1317/24.12.1899). İfade edildiği gibi askerlerin yiyecek ve içecek sıkıntısı ciddi boyutlara ulaşabiliyordu ve birçok yönden ihtiyaçları istenilen şekilde karşılanamamaktaydı (BOA Y.EE 8/19, 11 S 1325/26.03.1907).

Humr denen mevkide uğranılan talihsiz bozgunun ardından, San’a etrafındaki kabileler daha fazla heyecanlanarak San’a’yı tehdit etmeye başladılar. İmam Muhsin Şeharî’nin gücü daha da arttı. Askerin motivasyonu ve morali bozuldu. Rayde’ye çekilmek zorunda kalındı. Bu şartlar içerisinde Ahmet Eyüp Paşa görevinden istifa etti ve yerine o dönemde Girit valisi ve kumandanı olarak görev yapan Müşîr Rauf Paşa tayin edildi (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 133). Ahmet Eyüp Paşa’nın yönetime geldiği dönemden itibaren devlet Bosna-Hersek isyanı ve sonrasında Sırp ve Karadağ

muharebeleri ve sonra da Rusya muharebesi ile meşgul olmuş, bu nedenle Yemen için tasarlanan birçok düzenleme gerçekleştirilememiştir (Rüşdî, h. 1325: 48).

Müşîr Rauf Paşa'nın Yemen valiliği her ne kadar çok kısa bir süre devam etmiş olsa da, daha önce devlete başkaldırıları sebebiyle Girit'e gönderilmiş olan ve Girit'te asker olarak görevlendirilen 200 kadar Asîrlinin, bağışlanmalarını ve beraberinde tekrar Yemen'e getirilmelerini arz etmesi üzerine isteğinin kabul görmesi, Asîrliler için çok olumlu bir etki yarattı. Bu kişiler öncelikle Rauf Paşa ile birlikte İstanbul'a gelmiş, iyi halleri sebebiyle onlara çeşitli hediyeler verilmiş, ardından Mekke şerifinin kendilerine devlete bağlılık konusunda nasihat etmesi uygun görülerek, Müşîr Rauf Paşa nezaretinde Mekke'ye gönderilmişlerdi. Özellikle Asîrliler üzerinde oldukça etkili olduğu anlaşılan Mekke şerifi, huzuruna çıkarılan beş altı hatırı sayılır Yemenliyle yaptığı bu sohbetin neticesinde, Yemenliler oldukça etkilenmiş ve geçmişte devlete karşı gösterdikleri düşmanlık sebebiyle büyük bir mahcubiyet duymuşlardı. Şeyhlerin Asîr'e döndüklerinde, yaşadıklarının da etkisiyle yönetim ile tam bir uyum içerisinde girdikleri ve idarenin uzun bir müddet Asîr'de bir sorun yaşamadığı belirtilmektedir (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 133-134). Bu hadise İsmail Hakkı Paşa için Yemen'deki kabile şeyhlerinin ikna edildikleri takdirde devlet ile uyumlu hareket edebilecekleri konusunda önemli bir örnek olmuştur.

Rauf Paşa'nın Bahriye Nezareti'ne atanması üzerine 1875 yılında Yemen vali ve kumandanlığına Müşîr Mustafa Asım Paşa getirildi. Humr vakasının ardından birçok kabile cesaretlenerek Osmanlı askerine karşı tekrar harekete geçmişti. Özellikle Erhab, İyâl, Yezîd ve Haşid kabileleri tümüyle isyan etmişlerdi. Dönemin Erkân-ı Harbiye Reisi İsmail Hakkı Paşa komutasında sekiz tabur piyade ve topçularla birlikte Haşidlilerin üzerine gidildi. İsyancılara gereken telefâtın verdirilmesinin ardından, ellerine geçirmiş oldukları ağır ve hafif silahları iade etmeleri şartıyla ve kendilerinden rehinelere alınarak eman verildi (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 134-135).

Bu sırada İstanbul'dan, Osmanlı Devleti'ne karşı asıl tehdit oluşturabilecek kişi olan İmam Muhsin Şehârî'nin üzerine gidilmesi emri verilmiş, on tabur da piyade askeri gönderilmişti. Haşidiler üzerine yapılan askerî harekâtta, sarp ve isyancıların sığınması için oldukça müsait bir bölge olan Şehare'den ileri geçilemedi. Meşâyahin bu defa para ve ihsanlarla ikna edilmesi düşünüldüyse de sayıları oldukça fazla olduğundan istenilen sonuç alınamadı. Askerin Sa'de'den çekilmesi için San'a'yı muhasara etmiş olan 1.500 kişilik isyancı grubu üzerine ani baskın yapan İsmail Hakkı Paşa, büyük bir başarı elde etti. Birçok hayvan ve erzak da ele geçiren asker, rehine alarak çatışmayı bitirdi. Bu askerî harekât üzerine bir yıl boyunca Yemen'de asayiş sağlanmış oldu (BOA İ.DH 713/49900, 2 Z 1292/30.12.1875; Âtîf Paşa, h. 1326: II, 136-137). Ancak bu sulh dönemleri daha sonra çıkacak isyanlar göz önüne alındığında sadece çatışmalara mola vermekten ibaret kalıyordu. Asker sürekli tetikte olmalı, Zeydiler kontrol altında tutulmalı, bir yandan halk eğitilmeli ve devlete ısındırılmalı, bir yandan da Osmanlı askerinin düzenli olarak iaşesi temin edilmeliydi. Yemen'de sürekli ortaya çıkan isyanların önlenbilmesi ve bölgede kalıcı bir hâkimiyetin kurulması için yeni projelerin geliştirilmesi gerekliliği ise aşîkârdı.

İsmail Hakkı Paşa'nın Erkan-ı Harbiye Reisi olduğu Mustafa Asım Paşa döneminde Erhab ve Haşid kabilelerinden seçilen gençler mızıka ve zaptiye görevlerinde istihdam edildiler. Bu kabilelerin meşâyahine de farklı görevler verilerek San'a'da sosyal hayat düzene koyuldu. Asım Paşa, ayrıca San'a'da devlet için tehdit oluşturabilecek bazı nüfuzlu kişilere sürgün cezası verdi. Bu önemli şahsiyetlerin içerisinde gelecekte Zeydilerin imamı olacak olan İmam Hamidüddin de bulunmaktaydı. Belirlenen şeyhleri Hudeyde'ye götürmekle görevlendirilmiş olan Ferik İsmail Hakkı Paşa Yemen'de asayişe destek olabilirler düşüncesi ile onları serbest bıraktı. Ne var ki

sürgün cezası verildiği halde serbest bırakılanlar bir müddet sonra devletin başına oldukça büyük sıkıntılar açacaklardı. (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 137).

Mustafa Asım Paşa eğitilmiş bir vali olarak mülkî ve askerî idarede son derece başarılı bir yönetim sergilemişti. Eğitim öğretime önem veren ve erken bir dönemde rüşdiye ve ibtidâiye okulları açmak isteyen paşanın bu projelerini gerçekleştiremeden görevi sona erdi (Yemen Vilayeti Salnamesi, h. 1313/1895-1896: 322). Kendisinin önemli hedeflerinden biri de, bir Fransız mühendis ile anlaşarak Yemen’de büyük imar faaliyetleri gerçekleştirmektir. 93 Harbi’ne rastlayan valiliği döneminde planladığı birçok icraatı tamamlayamadan, yaklaşık beş yıl devam eden görevinden ayrıldı (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 138).

1879 yılı Aralık ayında Yemen valiliği ve kumandanlığına Yedinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik İsmail Hakkı Paşa atandı (BOA İ.DH 796/64557-10, 29 Z 1296/14.12.1879) Mustafa Asım Paşa döneminde Yemen’de görev yapmış olması onun için bir avantajdı. Ancak, özellikle Yemen meşâyihî ile ilgili kanaatlerinin fazla iyimser olması konusunda kendisi ile ilgili önemli eleştiriler yapılmaktaydı (BOA Y.A.HUS 167/74). O daha sonraki dönemde Yemen’de görev yapan Osman Nuri Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa gibi halkın güvenini kazanmanın, onları çeşitli görevlerde istihdam etmenin, şeyhlerle iyi iletişim kurmanın ve onlara lütuflarda bulunmanın Yemen’de iktidarı güçlendireceğini düşünmekteydi (BOA Y.EE 8/18, 7 Teşrinievvel 1306/19.10.1890; BOA Y.EE 8/19, 11 S 1325/26.03.1907). Bu düşüncelerini destekler nitelikte Hamidiye adıyla kurduğu mahalli taburlar, döneminde gerçekleştirdiği en önemli icraatı oldu (BOA Y.A.HUS 167/74, 20 M 1298/23.12.1880; Yemen Vilayeti Salnamesi, h. 1313/1895-1896: 323).

2. Hamidiye Askerî Teşkilâtının Kuruluşu

Yemen Valisi ve Yedinci Ordu Kumandanı İsmail Hakkı Paşa’nın, 1880 yılında Yemen’de yerli halktan oluşacak “Hamidiye” isimli bir askerî birlik kurulmasını öngören teklifi merkez tarafından kabul gördü ve bir müddet uygulamaya konuldu (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, 2008: 334-337). II. Abdülhamid, İsmail Hakkı Paşa’nın fiilen başlattığı çalışma ile ilgili farklı görüşleri değerlendirmiş ve böyle bir teşkilatın kurulmasına müsaade etmişti. Osmanlı tebaası içerisinde bulunan Araplar, Arnavutlar ve Kürtlerin yabancılardan etkilenmemeleri ve devlete ısındırılmaları için neler yapılabileceği konusunda gerçekleştirilen fikri çalışmalardan biri padişaha sunulan Mahmud Nedim imzalı görüşlerdi. Bu insanların devlet organlarında daha fazla yer almaları ve toplumlarını temsil etmeleri tavsiye edilmekteydi. Gerek askerî ve gerekse mülkî memurluklara alınacak olan yerli halktan insanlar, devleti daha da benimseyecek ve kendi çevrelerini bu yönde etkileyeceklerdi. Osmanlı vatandaşı olarak devletlerine kalbî yakınlık duyacaklardı. Böylece ecnebilere her hangi bir meselede müracaat etmeyeceklerdi (BOA Y.EE 75/16, 2 Ca 1297/12.04.1880).

Teşkilât 1880 yılı Mart ayında oluşturulmuştu. İlk etapta San’a’da seçilen yirmi kişi ile Yedinci Orduya ait bir subayın kontrolünde talimlere başlandı. Dört ay içerisinde teşkilâta 300’den fazla kişi dâhil olmuştu. (Çakaloğlu, 2009: 5) Vali İsmail Hakkı Paşa, Yemen’de kurduğu Hamidiye Askerî Teşkilâtının nizamiye orduları gibi disiplinli ve resmi bir surette oluşturulmasını hedeflemişti. Bu şekilde oluşturulacak yerli askerinin devlete olumlu sonuçlar getireceği konusunda ise oldukça umutluydu. Aynı yılın Aralık ayında konu ile ilgili Dersaadet’e sunmuş olduğu bilgilerde, sözü edilen askerî birliğe Yemen halkının gösterdiği büyük ilgi neticesinde, kurulduğu yıl oldukça başarılı bir şekilde ilk taburun oluşturulduğu, ikinci bir taburun da oluşturulmakta olduğunu bildirilmekteydi. Yemenlilerin askerî eğitime yatkınlıklarını özellikle ifade eden İsmail Hakkı Paşa, Türkçe yapıldığını belirttiği askerî talimi, teşkilâtta askerlerin kısa zamanda öğrendiklerini söylemekteydi. Bu askerî birlik içerisinde zabıtlar yetiştiriliyordu. Bu zabıtlar nizamiye askerlerinden görevlendirilen zabıtların nezaretinde

talimler yapıyorlar, ardından San'a şehrinin kale kapılarında, diğer gerekli mahallerde karakol beklemek ve nizamiye birliklerine dâhil edilerek gerekli bölgelerde görevlendirilmek suretiyle değerlendiriliyordu. Paşa, geline nokta yerli askerleri Padişah ile görüşürmenin uygun olacağını düşünmekteydi. Askerin içerisinde seçilen bir grubun Padişah'ı görmek ve saygılarını sunmak isteği ile devletin merkezine gelmek arzusunda olduklarını belirtmiş, nitekim Yüzbaşı İslam Bey nezaretinde bir zabıt ile birlikte on bir nefer bu vesileyle İstanbul'a gönderilmişlerdi. Paşa, gönderilen askerlere, edindikleri talim ve terbiyenin sonucunda geldikleri derece itibarıyla lütuf ve ihsanda bulunulması için emr-i fermanda bulunulmasını ayrıca istirham etmekteydi (BOA Y.A.HUS 167/74, 20 M 1298/23.12.1880). Paşa, bu ziyaretlerin Yemen'de büyük bir heyecan uyandıracığını, askerin motivasyonunu ve halkın yerli askerliğe ilgisini artıracığını düşünüyordu.

İsmail Hakkı Paşa'ya göre Yemen'de Hamidiye askerlerinin teşkili, nüfusu üç dört milyon Müslüman'dan oluşan bu büyük coğrafyadan muntazam kuvvetler oluşturmak, Osmanlının gücünü ve egemenliğini diğer bölgelere yansıtmak açısından da oldukça yararlı olacaktı (BOA Y.A.HUS 167/74, 20 M 1298/23.12.1880). Kısacası bu askerî teşkilât, rakip devletlerin karşısında ve kendi egemenliği altındaki milletlerin nezdinde Osmanlı Devleti'ne büyük bir prestij kazandıracaktı. Nitekim İngilizler ve Fransızlar girdikleri topraklarda örneğin Hindistan'da bunu yapmışlardı (Vural, 2006: 48-53). Aden'i kontrol altına alan İngilizler buradaki gençleri çalıştırıyor, karşılığında verdikleri para onları İngilizlere yakınlaştırıyordu. Şehrin imar edilmesi de halkı etkiliyordu. Adenliler paranın ve medeniyetin karşısında İngilizlere bir nevi hayranlık duyuyorlardı. Gençlerden din değıştirenler bile mevcuttu (Abdürreşid İbrahim, 1328: 421). Dolayısıyla bu teşkilât Yemenliler için de bir geçim kapısı olacaktı. Belki isyanlara karşı pragmatist kabileleri vazgeçirecekti. Güneyde, İngilizlere meyleden kabileleri caydıracaktı. Yerli asker, İngilizlerin Yemen'e tasallut tehlikesine karşı hazır ve güçlü bir ordu olacaktı. Tasarlananlar başarılı bir şekilde gerçekleştiği takdirde bu durum devlet için birçok yönden olumlu olacaktı.

İsmail Hakkı Paşa Yemen'e o ana kadar diğer ordulardan gönderilmekte olan askerlerin gerek değışim yapılırken gerekse tebdili hava nedeniyle naklieleri sırasında çok fazla sıkıntı yaşadıklarını, iklimine ve coğrafi şartlarına uyum sağlayamayan askerler içerisinde hastalıklar sebebiyle büyük zayıflar verildiğini belirtmekteydi. Bu durum maddi olarak da büyük bir yükü. Sırf bu sebeple dahi Hamidiye askerinin oluşturulması oldukça önemliydi. Böylece Yemen'e gönderilecek asker sayısı azaltılacak, asker nakli için harcanan parayla yerli askerın masrafları da karşılanacaktı. İsmail Hakkı Paşa, belirttiği gerekçeler doğrultusunda Padişah'ın sözü edilen askerî alaya Nişan-ı Âli-i Osmanî ve bir kıta sancağı ihsan buyurmasını arzu etmekte olduklarını ifade etti (BOA Y.A.HUS 167/74, 20 M 1298/23.12.1880).

Hamidiye Askerî Teşkilâtının kurulma aşamasında dört madde ileri sürülmüştü. Birincisi; askerlerin kendi Arap kıyafetleriyle kalmaları ve kıyafet masraflarının devlet hazinesinden karşılanması, ikincisi; San'a'da istihdam olmaları ve Yemen'in haricine çıkmamaları, üçüncüsü; istihdam müddetlerinde muhayyer olmaları ve istedikleri vakit istifalarının kabul olunması, dördüncüsü; her bir nefer ayda yedi riyal olmak üzere maaşlarının geciktirilmeksizin düzenli bir şekilde verilmesi (BOA Y.A.HUS 167/74, 20 M 1298/23.12.1880). Öne sürülen maddeler, Hamidiye Askerî Teşkilâtının kuruluş döneminde Yemen'in kontrolü konusunda yönetimin ciddi sorunlar yaşadığını ve halkı devlete ısındırmak için ne kadar hassas davranıldığını göstermektedir. Zira San'a ve çevresinde büyük çoğunlukla Zeydiler yaşamaktaydı. Dindar bir yapıya sahip olan ve imamlarına son derece bağlı olan Zeydilerin kılık kıyafetine dokunulmaması, asker olarak kalmaları konusunda zorlanmamaları, en azından başlangıç itibarıyla zorunlu askerlik hizmetine dahil edilmemeleri ve maaşlarının düzenli olarak ödenmesinin planlanması, devletin askerlik gibi hassas bir konuda halkı ikna edebilmek ve Zeydileri devlete yakınlaştırmak için oldukça temkinli adımlar attığı anlamına gelmekteydi.

Osmanlı Devleti, kendi sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik kökenli Müslüman halkları kabile asabiyetinden kurtarmak, şehirlileştirmek ve devlet bilincine sahip kılmak istiyordu. Ancak bu şekilde onları Osmanlı Devleti'ne bağlı vatandaşlar haline getirebilirdi. (BOA Y.EE 75/16, 2 Ca 1297/12.04.1880). Bu hedefe ulaşmanın özellikle isyanları ile tanınan Yemen'de çok daha zor olacağı muhakkaktı. Osmanlı Devleti, Yemen'i Bursa, Konya veya Suriye vilayeti gibi tüm birimleri ile sistemli bir şekilde yönetilen bir vilayet haline getirmek mümkün olamasa da bölgeye Osmanlı medeniyetini ulaştırmak için en uygun projeler üretmenin peşindeydi. (Kühn, 2005: 71, 82-83). Bu konu en az güvenlik kadar önemliydi. Zira Yemen'deki en büyük problem yerli halkın –özellikle de Zeydilerin- Osmanlı idaresini benimsememeleriydi. Devlet, bu büyük sorunu ortadan kaldırmak için birçok dini-siyasi girişimde bulundu. İstanbul'da açılan aşiret mekteplerine Yemenli öğrencilerin alınması, yapılan çalışmalardan yalnızca biriydi (Akpınar ve Rogan, 2001: 13-16).² Bölgede eğitim ve bayındırlık faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, Yemenli şeyhlerin Dersaadet'e davet edilmeleri (BOA İ.DH 1469 1326/Ş-45, 18 Ş 1326/14 Eylül 1908), devlete yakın olan meşayih veya seyyidlere çeşitli vesilelerle nişan yahut maaş verilmesi (BOA Y.MTV 220/56, 30 Temmuz 1317 12 Ağustos 1901), kaymakamlık, müdürlük gibi çeşitli memurluklarda istihdam edilmeleri (BOA Y.A.RES 117/84, 12 Ca 1320 (16 Ağustos 1902) ve bölgeye zaman zaman nasihat ve ıslahat heyetlerinin gönderilmesi bu amaçla gerçekleştirilen faaliyetler içerisindeydi (Âtîf Paşa, Yemen Tarihi, c. 2, ss. 207-208). Hamidiye Askerî Teşkilâtının kuruluşu da devletin bölge politikasına askerî açıdan olduğu kadar siyasi ve sosyal açılardan ciddi katkı yapması amacını taşıyordu.

Valiliğin halka açık gerçekleştirdiği resmi törenler halkı devlete ısındırma ve vatandaşlık ruhu kazandırma konusunda yapılan çalışmalar arasındaydı. Nitekim Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü münasebetiyle 1881 Temmuz ayında San'a'da yapılan bir tören halka unutulmaz anlar yaşatmıştı. Önden Hamidiye topçu birlikleri tören geçişlerini gerçekleştirmiş, ardından ise Hamidiye askerleri; vali, diğer yetkililer ve halkın huzurunda tören yürüyüşlerini tamamlamışlardı. Bu sırada silahlar ateşlendi ve binlerce insan hep bir ağızdan coşku içinde "Padişahım çok yaşa!" dediler. Geçit sırasında mızıkacı takımı da belli aralıklarla marşlar çalıyordu. Üzerlerinde "Asakir-i Hamidiye" yazısı bulunan ve renk renk afişlerle mükemmel bir düzende hareket eden Hamidiye askeri seyircilere çok güzel bir gösteri sergiledi. (Kühn, 2005: 72-73).

Hamidiye Askerî Teşkilâtından o dönemde altı bölük piyade, bir bölük sahra topçusu ve bir de mızıkacı bandosu oluşturularak, bunlar eğitilmiş zabıtlar nezdinde oldukça muntazam bir talimden geçirildikten sonra kale kapılarında nöbet beklemek, geceleri kol gezmek ve San'a'da asayişin sağlanmasına yönelik görevlendirildiler. Belirtilenlere göre bu askerlerin bir kısmı nizamiye askerlerine katılmıştı. San'a sancağı nahiyyelerinde çıkan isyanları bastırmakta görevlendirilenleri de olmuştu (BOA Y.PRK.UM 59/104, 15 C 1320/19.09.1902).

3. Teşkilâtın Lağvedilmesi

Kısa bir süre içerisinde İsmail Hakkı Paşa'nın idareciliği ve yerli askerden oluşturduğu teşkilât hakkında merkeze olumsuz haberler ve şikâyetler gitmeye başladı. Bu durum üzerine Beşinci Ordu Kumandanı Abdülkerim Paşa teftiş için Yemen'e gönderildi. Yapılan soruşturma neticesinde İsmail Hakkı Paşa'nın görevine son verilmesi uygun görüldü. 17 Ocak 1882 yılında Altıncı Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik İzzet Paşa yeni Yemen valisi oldu. (Çakaloğlu, 2009: 7) Teamül üzerine kendisine

² Sultan II. Abdülhamid tarafından, aşiretleri eğitim yoluyla yerleşik hayata geçirerek onları devlete kazandırmak amacı ile İstanbul'da kurulmuş olan Aşiret Mektebi, öncelikli olarak Arap vilayetlerindeki aşiret çocuklarının eğitimi için planlanmıştır. 1892 yılında kurulan ve 15 yıl eğitim-öğretime devam eden mektep, 1907 tarihinde kapanmıştır.

vezaret rütbesiyle birlikte Nişân-ı Âli-i Osmanî Beratı verildi. İzzet Paşa, her ne kadar İngilizleri rahatsız etmiş olsa da Basra'dan Hudeyde'ye gelirken geçmiş olduğu güzergâh boyunca önemli sahillere Osmanlı bayrağı diktirmeyi ihmal etmedi (BOA Y.PRK.ASK 12/23, 5 C 1299/24.04.1882).

Yeni valinin göreve geldiği sıralarda İmam Muhsin Şehârî'nin vefatıyla yerine imam olan İmam Şerefüddîn taraftarları büyük bir isyan başlatmışlardı. İsyancılarla Hacce ve Zafir bölgesinde gerçekleşen mücadelelerde Osmanlı askeri ciddi zayıyat verdi. Zira etraf kayalıklarla çevriliydi ve Zafir bölgesi askerin rahat hareket edebileceği bir yapıda değildi. Burası altı ay boyunca muhasara altında tutulmuş ancak isyancılar bu süre sonunda Zafir'den çıkmayı başarmıştı (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 139-141). İzzet Paşa, büyük bir mücadele sonunda isyanları bastırmayı başardı ancak bu sırada Yemen idaresinde olumsuz bir takım gelişmeler de yaşanmaya başladı. Zira bu dönemde, San'a merkezine uzak idari birimlerde yolsuzlukların dillendiği, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerin sık sık değiştirildiği belirtilmektedir. Bu idareci ve memurlardan bir kısmı yerel şeyhlerle anlaşarak halktan kat kat vergi alıyorlardı. Zira maaşları, üzerlerine bir kat elbise almaya dahi yetmiyordu (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 140-141). Esasen, merkezlerin birbirinden uzak oluşu, arazinin dağlık yapısı ve iletişim sorunları buralarda bağımsız hareket edebilme imkânı oluşturmuş ve Yemen vilayetinin kurulduğu dönemden itibaren bu tür sıkıntılar sürekli var olmuştu (Georgeon, 2006: 214). Yemen imamı ve bir kısım meşâyihin çıkarttıkları isyanlarda, halkın asker ve memurlarla yaşadığı sorunlar önemli bir etkendi. Memurların ıslahı konusuna önem verilmemesi halkın daha ziyade düşmanlığına sebep olmaktaydı (BOA Y.EE 8/19, 11 S 1325/26.03.1907). Ancak yolsuzluk şikâyetlerinin bazı valilerin dönemlerinde daha da arttığı dikkati çekmekteydi. Nitekim Vali İzzet Paşa'nın, Yemen'de irtikâp ile ilgili olumsuz haberleri sonraki dönemlere kadar ulaşmıştı. (BOA Y.PRK.TKM 42/16, h. 1316/1898-1899).

İzzet Paşa döneminde maliye bozuldu, idare düzgün gitmedi. İsmail Hakkı Paşa'nın kurduğu Hamidiye Askerî Teşkilâtı, memurların ve zaptiyelerin dikkatini daha fazla çekmeye başladı. Zira yerli askerler merkezden gönderilenlerden şanslıydılar. Çünkü devletten düzenli olarak maaşlarını alabilmekteydiler. Bu dönemde Hamidiye taburlarına verilen maaş toplamı 100.000 kuruştı. Ayrıca, devlete bağlılık açısından yerli askerlere güvenilemeyeceği de ifade edilmekteydi. Özellikle bu iki gerekçe ile merkeze şikâyetler gitmeye devam etti (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 140-141). Her ne kadar İsmail Hakkı Paşa, Yemen'de kurulan Hamidiye Askerî Teşkilâtının Yemen'in geleceğine birçok açıdan olumlu katkı yapacağına dair büyük umutlar taşımış olsa da sonuç onun hedeflediği şekilde gerçekleşmedi. Gönderilen hafiyelerden alınan bilgiler durumun belirtildiği gibi olmadığı, İsmail Hakkı Paşa'nın müddei'l-hilafe (hilafet iddiacısı) taraftarı olarak bilinen Yemen eşrafından es-Seyyid Ahmed el-Kebsî ve Hüseyin Cağmân'ın oyununa geldiği şeklindeydi. Yemen'de Hamidiye askerinin Osmanlı Devleti'ne yarardan çok zarar getireceği belirtiliyordu (BOA Y.A.HUS 167/74).

Yerli asker fikrinden vazgeçilme gerekçeleri oldukça dikkat çekiciydi. Yemen Hamidiye Askerî Teşkilâtının kuruluşu ile ilgili alınan kararların uygulamaya konulmasıyla birlikte problemlerin de başladığı ifade edilmekteydi. Ortaya çıkan problemler ile ilgili yapılan açıklamalara göre yerli askerî birliğe dâhil olanlar iki sınıftı. Birincisi eğitilemeyecek derecede halkın düşük seviyeli kişilerinden, ikincisi hilafet iddiasında bulunan Yemen İmamı ile Osmanlı askeri arasında muharebe gerçekleştiği takdirde imama iltihak edecek kabile ahalisinden olanlardı. Bunların maksadı yoksulluğu ortadan kaldırmak, harp tekniğini öğrenerek kabile fertlerine öğretmek ve bu şekilde müddei'l-hilafenin kuvvet ve iktidarını artırmaktı. Zira imama bağlı kabilelerin geçmiş muharebelerden ellerine geçen binden fazla iğneli tüfek bulunmaktaydı. Ayrıca Aden'den modern silahlar satın almaktaydılar. Ancak kabile ve aşiretler harp

tekniklerine ve süratli harekât bilgilerine sahip olmadıklarından bu bilgileri Hamidiye askerlerinden istifa veya firar ederek ayrılan neferler vasıtasıyla edineceklerdi (BOA Y.A.HUS 167/74).

Diğer bir konu yeni kurulan askerî birliğin San'a'da asayiş bozacağı kaygısıydı. Zira San'a şehrinin kuyularından kalelerine her yeri düzenli askerlerle korunmaktaydı. İddiaya göre yeni oluşturulan Hamidiye askerlerinin eline buraların muhafazasının verilmesi ve cephanenin bunlara teslimi San'a sakinlerini ve memurlarını olumsuz etkilemiş, bu askerlerin her an ihanet edebilmeleri mümkün olduğundan, birçok memur ve müstahdem güvenlik kaygısıyla memuriyetlerini terk ederek San'a'dan gitmeye teşebbüs etmişlerdi. Sözü edilen askerî birliğin maaşlarının geciktirilmeksizin düzenli olarak ödenmesine rağmen, ordunun ve zaptiyenin maaşlarının aynı şekilde verilememesi ise askerleri rahatsız etmekteydi. Hatta zaptiyenin çoğu görevini terk etmişti. Hamidiye askerlerine şayet maaşları düzenli ödenemeyecek bir durum gerçekleşir ise o takdirde de ya tamamı birden istifa edecek veya devletin vermiş olduğu silahlarla birlikte firar ederek hilafet iddiasında bulunan imama katılacak ve devlete karşı savaşıacaklardı. Bunlar Yemen'den nakledilmeye kalkışlsa da sonuç aynı şekilde gerçekleşecekti. Hatta kendi rızaları ile düzenli orduya katılmış olsalar dahi bunların maaşları diğer askerlerden fazla olduğundan ve düzenli verildiğinden, diğer askerler müşkül duruma düşeceklerdi. Söz konusu askerlerin kısmen de olsa harp tekniklerini öğrenmeleri memnuniyet verici olmayıp rahatsız olunacak bir durumdu. Zira devletin yapmış olduğu masraflara karşın bunların devlete bir faydasının olmayacağı, aksine imam için faydalı olacağı anlaşılmaktaydı. Sonuç olarak bu teşkilâtın vazgeçilmesinin uygun olacağı ifade edilmekteydi (BOA Y.A.HUS 167/74). Yukarıda ifade edilen kaygıların ortaya çıkmasında muhtemelen bu dönemde İmam Şerefüddin'in kontrolünde patlak veren isyanın etkisi olmuştu.

1902 yılında Yemen'de şifre kâtipliği yapan ve Yemenli olduğu anlaşılan Mustafa b. Mustafa'nın Padişah'ın isteği üzerine hazırladığı raporda, İsmail Hakkı Paşa döneminde kurulan askerî teşkilât hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Yemen'de Hamidiye adı ile yerli halktan oluşan bu askerî birliğin, yukarıda belirtilen gerekçeler ışığında, Yemen'de güvenliği sağlamak için pek yararlı olmayacağı kanaatine varılarak, iki yıl içerisinde bu uygulamadan vazgeçildiği belirtilmektedir. Raporda yukarıdaki düşüncelerin aksine teşkilât övülmekte, neden devam etmediğinin anlaşılamadığı bildirilerek konu ile ilgili değerlendirmeler sunulmakta, yeniden kurulması konusunda düşünceler belirtilmektedir. Belgede Vali İsmail Hakkı Paşa'nın tüm girişimlerine rağmen malî sıkıntılar sebep gösterilerek kuruluşundan iki yıl sonra, Vali İzzet Paşa zamanında kapatılan teşkilâtta yetişen askerlerin bir kısmının Yedinci Orduda istihdam edildiği, bir kısmının da zaptiye görevine devam ettiği belirtilmektedir (BOA Y.PRK.UM 59/104, 15 C 1320/19.09.1902). Âtîf Paşa da eserinde, askerinin dağıtılmasından sonra yaşanan gelişmelere değinmektedir. Onun açıklamalarına göre hükümetin Hamidiye Askerî Teşkilâtında yer alan Yemenli askerleri azletmesinden sonra yerli askerlerin büyük çoğunluğu işsiz kalmış, bunun üzerine bir kısmı İmam Şerefüddin'in askeri olmuş, bir kısmı da bundan rahatsızlık duyarak karınlarını doyurmak için yoldan geçenlere saldırmaya başlamışlardı. Yemen'de yerli asker teşkilatını olumlu bir girişim olarak değerlendirenler arasında yer alan Âtîf Paşa'ya göre, güzel talim ve terbiye görmüş, San'a'da düzenli aileler kurmuş, maiyetlerini yoluna koymuş olan bu askerlerden bir fenalık ortaya çıkmamıştı. Zira bunlar meşhur kabilelerin aç fakat cesur ve maharetli kişileri idi. Vergi tahsilâtı için etrafa sevk olundukları mahallerde, mensup oldukları kabile tarafından intikama hedef olurlar korkusuyla ahali bunlara taarruzdan çekiniyordu. Ayrıca bu askerler elde ettikleri refah nedeniyle hükümete bağlanmışlardı. Dolayısıyla vergilerin düzenli toplanabilmesi nedeniyle bunlara verilen maaşlar hiçbir şekilde bütçeye yük getirmeyecek, aksine yerli askerinin devamı devlet için bir kazanç olacaktı (Âtîf Paşa, h. 1326: II, 140-141). Nitekim Yemen'de imamların vergileri halktan

kendi adlarına toplamaları sebebiyle vergi tahsili devlet için büyük bir sorun teşkil ediyordu. Vergi alınabilen bölgelerde ise askerlerin nezaretindeki memurlar bazen yolsuzluk yaparak halkı bunaltıyor, bazen de halk ödeme yapmaya yanaşmıyordu (BOA Y.PRK.KOM 15/76, 5 N 1325/12.12.1907). Vergi tahsilinde yerli askerden istifade etmek bu açıdan önemliydi.

Yemen’de yerli asker oluşturma fikri daha sonraki dönemlerde de zaman zaman ele alınmış ancak ilk seferde gerçekleştirildiği şekliyle uygulamaya konulamamıştır (BOA Y.EE 8/18, 7 Teşrinievvel 1306/19.10.1890; BOA Y.PRK.UM 59/104, 15 C 1320/19.09.1902). Yemen’de kurulan ve kısa bir süre devam eden yerli askerî teşkilât, esasen Yemen’in geleceğinde etkili olmuştur. Bu teşkilâtla başlayan ve aralıklarla devam eden yerli asker yetiştirme teşebbüslerinin Yemen’in düzenli ordusuna katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır (Abaza, 1979: 110). İlginçtir ki İmam Yahya’nın, Yemen’de Osmanlı döneminin ardından kurduğu krallık ordusunun Osmanlı askeri kıyafetine sahip olduğu ve orduda askerî talim ve terbiye usullerimizin aynen uygulandığı belirtilmektedir (Ehiloğlu, t.y.: 219).

Sonuç

Arap Yarımadası’nın güneydoğu kıyısını oluşturan Yemen, Osmanlı Devleti’nin stratejik önem taşıyan vilayetlerinden biridir. Bölge, kutsal toprakların güvenlik sınırını oluşturmakla birlikte Hind Okyanusu ile Kızıldeniz’i birbirine bağlayan Babülmendeb boğazına hakim bir konumdadır. İngilizlerin 1839’da Aden’e girmeleri, daha sonra Süveyş Kanalı’nın açılması bölgede uluslararası bir rekabet oluşturunca Osmanlı Devleti Yemen’in kıyı kesimlerinde kalan hakimiyet alanını tekrar iç kesimlere yayma gereksinimi duymuştur. 1870 yılında gerçekleştirilen askeri bir harekât ile Yemen vilayeti tekrar kontrol altına alınmış, devlet, bölgenin güvenliği için San’a’da Yedinci Orduyu kurmuştur. Bu ordu aynı zamanda yönetilmesi oldukça zor olarak bilinen Yemen vilayetinde iç isyanları bastırmakla da görevlidir. Ne var ki vilayetteki belli kabilelerin sürekli isyan halinde olmaları, özellikle Zeydi imamların kontrolünde gerçekleşen isyanlar, orduda oldukça büyük zayıflar verilmesine sebep olmuş ve Yemen’e sık sık asker sevkıyatı yapılması gerekmiştir. Zeydi imamlar kabileler üzerinde güçlü bir otoriteye sahiptir ve büyük imtiyazlar almadıkları sürece devletin otoritesini kabul etmeye niyetleri yoktur. Dolayısıyla vilayetin merkeze uzaklığı, iklimi ve coğrafi şartların olumsuzluğu, maddi sıkıntılar ve bölge halkının asi yapısı askerler için ciddi sıkıntılar oluşturmuştur.

1873 yılında Yemen’e Erkan-ı Harbiye Reisi olarak atanan ve 1879 yılında Yemen valisi olan İsmail Hakkı Paşa, bu dönem içinde isyancılara karşı birçok askerî harekât gerçekleştirmiştir. Edindiği tecrübeler doğrultusunda Müslüman Yemenlilerle bir şekilde anlaşılabilmesine kanaat getirmiş, kabile şeyhleri ile olumlu ilişkiler kurmanın önemli olduğunu düşünmüştür. Bu gerekçeler doğrultusunda Yemen’de önemli bir projeyi uygulamaya koymuş ve bölgede “Hamidiye Askeri” adıyla yerli askerler oluşturarak ordunun yükünü hafifletmeyi planlamıştır. Yerli askerlere Türkçe talim yaptırmakla birlikte, disiplinli bir eğitimden geçirmek ve düzenli maaş vermek suretiyle onları başıboşluktan kurtaracağını, vatandaşlık bilinci kazandıracağını ve askeri maharetlerini devlet adına değerlendirebileceğini ümit etmiştir. Bu sayede birçok kabile de devlete ısındırabilecekti.

Yemenlilerin bölgesel hassasiyetleri de göz önüne alınarak yerli askerlere; masrafını devletin karşılayacağı yerel kıyafetler giydirilmesi, askerliğe devam etmeleri konusunda muhayyer bırakılmaları, Yemen dışında görevlendirilmemeleri ve ayda yedi riyal maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. 1880 yılı başlarında oluşturulan ve öncelikli olarak sadece San’a’da hizmet etmesi öngörülen teşkilata beklenilenden fazla ilgi gösterilmiştir. İlk yıl, teşkilatla ilgili çalışmaların başarılı bir şekilde devam ettiği

konusunda İsmail Hakkı Paşa merkeze bilgi vermiş, ayrıca seçmiş olduğu bir grup askeri huzura çıkmak üzere Dersaadet'e göndermiştir.

İki yıl içerisinde Hamidiye Askerî Teşkilâtında altı bölük piyade askeri, bir bölük sahra topçusu ve bir mızıka bandosu yetiştirilmiştir. Bunlar kale kapılarında nöbet beklemek, geceleri kol gezmek ve San'a'da asayiş temin etmek üzere görevlendirilmişlerdir.

İsmail Hakkı Paşa'nın idareciliği ve teşkilâtın Yemen'de oluşturduğu sıkıntılar ile ilgili kısa bir süre içinde başlayan şikâyetler üzerine merkezden müfettiş gönderilmiş, bir süre sonra da İsmail Hakkı Paşa görevden alınarak yerine İzzet Paşa vali olmuştur. 1882 yılında göreve gelen yeni vali, İmam Şerefüddîn isyanı ile meşgul olmak zorunda kalmış, bu sırada memurlarla ilgili yolsuzluk şikâyetleri baş göstermiştir. Bölgedeki huzursuzluk Hamidiye Askerî Teşkilâtı ile ilgili şikâyetleri de artırmıştır. Teşkilât askerlerinin San'a'da kargaşa ortamı oluşturduğu, Yedinci Ordudaki askerlerin maaşlarını alamadıkları halde onların düzenli alabilmelerinin askerler arasında sorun haline geldiği, bunlara devlete bağlılık konusunda güvenilemeyeceği, silahları ile birlikte imamın saflarına geçebilecekleri şeklindeki gerekçelerle teşkilâta son verilmiştir. Sonraki dönemlerde konu ile ilgili değerlendirmeler yapılmış ve böyle bir teşkilâtın kurulması konusunda teşebbüslerde bulunulmuşsa da ilk kurulduğu dönemdeki şekliyle hayata geçirilememiştir.

KAYNAKLAR

Kitaplar ve Makaleler

ABDÜRREŞİD İBRAHİM, (2012), *Âlem-İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslamiyyet*, (Nâşir: Ebu'l-Uiâ ve Eşref Edib), C. I, İstanbul: Ahmed Sâkî Bey Matbaası.

AHMED RÂŞİD, (h. 1291), *Yemen ve San'a Tarihi*, C. II, y.y.

AKPINAR, A. ve ROGAN, E. L., (2001), *Aşiret Mektep Devlet Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, İstanbul: Aram Yayıncılık.

AKALIN D. ve K. ŞİMŞEK, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, Bahar 2017, s. 5-42.

ÂTIF PAŞA, (h. 1326), *Yemen Tarihi*, C. II, İstanbul: Şirket-i Tab'îye.

ÇAKALOĞLU, Cengiz, (2009), "II. Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinde Yemen Halkından Yerel Askerî Teşkilat Kurma Denemeleri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, S: 14, s. 1-18.

EHİLOĞLU, Zeki, (t.y.), *Yemende Türkler (Tarihimizin ibret levhası)*, Kardeş Matbaası: y.y

GEORGEON, François, (2006), *Sultan Abdülhamid*, (Çeviren: A. Berktaş), İstanbul: Homer Kitabevi.

KAVAS, Ahmet, (2001), "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu (1265-1334/1849-1916)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S: 5, s. 109-134.

KOMATSU, Kaori, (1992), *Ertuğrul Faciası Bir Dostluğun Doğuşu*, Ankara: Turhan Kitabevi.

KUHN, Thomas, (2005) "Shaping Ottoman Rule in Yemen, 1872-1919", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Department of Middle Eastern and Islamic Department of History New York University.

OCHSENWALD, William, (1998) "The Impact of Ottoman Rule on Yemen, 1849-1914", **Religion, Economy, and State in Ottoman-Arab History**, İstanbul: Isis Press.

ORHONLU, Cengiz, (1996), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**, Ankara: TTK Yayınları.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE YEMEN, (2008), (Proje Yöneticisi: Y. Sarıncay), İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

ÖZYÜKSEL, Murat, (2000), **Hicaz Demiryolu**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

RÜŞDÎ, (h. 1325) **Yemen Hâtırası**, Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye.

TANRIKUT, Asaf, (1965), **Yemen Notları**, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası.

UÇAROL, Rifat, (1989), **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839–1919) (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

VURAL, Suat, (2006), "Hindistan'da İngiliz Yönetimi", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT.MHM 451/8, 28 M 1290/28.03. 1873.

BEO 2746/205892, 23 Za 1323/19.01.1906.

İ.DH 796/64557-10, 29 Z 1296/14.12.1879.

İ.DH 667/46438, 29 Ra 1290/27.05.1873.

İ.DH 713/49900, 2 Z 1292/30.12.1875.

Y.A.HUS 167/74, 20 M 1298/23.12.1880.

Y.EE 8/19, 11 S 1325/26.03.1907.

Y.EE 75/16, 2 Ca 1297/12.04.1880.

Y.EE 8/18, 7 Teşrinievvel 1306/19.10.1890.

Y.EE 8/19, 11 S 1325/26.03.1907.

Y.PRK.ASK 12/23, 5 C 1299/24.04.1882.

Y.PRK.KOM 15/76, 5 N 1325/12.12.1907.

Y.PRK.MK 9/55, 20 Ş 1317/24.12.1899.

Y.PRK.TKM 42/16, h. 1316/1898-1899.

Y.PRK.UM 59/104, 15 C 1320/19.09.1902.

Salnameler

Yemen Vilayeti Salnamesi, (h. 1299/1881-1882), Muharriri: Hamid Vehbi, İkinci Def'a.

Yemen Vilayeti Salnamesi, (h. 1313/1895-1896), Dokuzuncu Def'a, Vilayet Matbaası.